

אינו רשאי לברך ושלא לחתום בה.

ואם תקנו שלא לחתום בברכה, כגון ברכת הפירות והמצות – אינו רשאי לברך ולחתום.⁽²²⁾

גמרא:

מבררת הגמרא: מאי מברך בשחר שתיים לפניו?

מבאר הגמרא: אמר רבי יעקב אמר רבי אושעיא: "יוצר אור" ו"בורא הושך",⁽²³⁾ ובסמוך יתבאר מה היא הברכה השניה⁽²³⁾.

מקשה הגמרא: ולימא: "יוצר אור ובורא נונה".

מתרצת הגמרא: כדכתיב בקרא קאמרינן, כלשון הכתוב [ישעיה מה ז] "יוצר אור ובורא חושך, עושה שלום ובורא רע".

מקשה הגמרא: אלא מעתה, וכי את הכתוב בפסוק [שם] "עושה שלום ובורא רע" מי קא אמרינן כדכתיב? והרי אנו אומרים "עושה שלום ובורא את הכל". אלא, מוכח שיתכן שבפסוק כתיב "רע", ובכל זאת בברכה קרינן "הכל", משום שחכמים תקנו את הברכות בלישנא מעליא, ו"רע" אינו לשון

בברכות הרי זה טועה וחוזר ומברך". ובכסף משנה כתב, דהיינו, בין אם פחת ובין אם הוסיף בברכה, והיינו כי קלקל את מטבע הברכה כולו, וכן משמע מדברי הרמב"ם [ברכות ה ה] שאין לשנות מנוסח הברכה כלל.

אך הרשב"א כתב שאין קפידא בריבוי התיבות או מיעוטן, אלא במטבע פתיחת וחתמת הברכה, שהרי אמרו [ע"ז ח א] שאם רוצה יכול להוסיף בכל ברכה [וראה רבינו יונה להלן] לא א שכיין שמוסיף בלשון יחיד אינו נראה כמשנה מטבע. והנודע ביהודה [תניינא אה"ע פא] נקט שאף המוסיף פתיחה או חתימה לא גירע מגוף הברכה, ורק המוסיף חתימה בברכת הפירות צריך לחזור כי הפסיק בין הברכה לאכילה.

23. רש"י [ד"ה יוצר] כתב שאין לפרש שהכוונה בשניה ל"ישתבח", שהרי אינה ממנין הברכות, כי היא לאחרי פסוקי דזמרה כמו ברכת הלל, ואומרים אותה גם קודם זמן קריאת שמע. ודקדק הבה"ל [נח ד"ה זמן] שזמן "אהבה רבה" תלוי בק"ש כי היא חלק ממצות ק"ש. אכן, מדברי רש"י לעיל [ב א ד"ה עד] משמע

ואחת קצרה" נסוב על כל ברכות ק"ש, שיכול להאריך או לקצר "בהם", ונקט כי "מקום שאמרו להאריך" הוא דין בפני עצמו, ונסוב על ברכות כגון קידוש והבדלה, ואילו "מקום שאמרו לקצר" נסוב על ברכות כ"בורא פרי" וכדו'. ונמצא ש"לחתום" ו"לא לחתום" הוא ביאור הסיפא, דהיינו, שאם אמרו להאריך ולחתום, אינו יכול לקצר וע"י כך להפסיד החתימה, וכן כשאמרו לקצר ולא לחתום, לא יאריך ויוסיף בה, שאם כן יצטרך לחתום.

והרשב"א ביאר, ש"אחת ארוכה" היא ברכה ראשונה של ק"ש בשחרית ובערבית, ו"אחת קצרה" היא ברכה שניה שלפניה, וכן השתים שאחריה. ו"מקום שאמרו להאריך" היינו לפתוח ולסיים ב"ברוך". ו"לקצר" היינו שאם רק פותחת או רק חותמת, אינו רשאי להוסיף פתיחה או חתימה, ובסיפא השמיענו התנא עוד כי יש חילוק בברכות קצרות עצמן בין "מקום שאמרו לחתום", דהיינו, בין פותחת בברוך לחותמת בברוך, ואין להפוך ביניהם.

22. הרמב"ם [ק"ש א ה] הוסיף אחר דינים אלו: "וכל המשנה ממטבע שטבעו חכמים

נאה. ואם כן שבה הקושיא למקומה: **הבא נמי, ראוי לימא "נוגה" שהוא לישנא מעליא, ולא "חושך" שאינו לשון נאה.** (24)

מתרצת הגמרא: **אלא אמר רבא:** הטעם שמזכירים "בורא חושך" דוקא, הוא, לפי שתקנו חכמים להזכיר גם ביום וגם בלילה את החושך ואת האור ביחד, **כדי להזכיר את מדת יום, דהיינו אור, בלילה. ואת מדת לילה דהיינו חושך, ביום** [להודיע כי יוצר אחד ברא חושך ואור, ולהוציא מדעת המינים האומרים שמי שיצר את האור לא ברא חושך]. (25)

תמחה הגמרא: **בשלמא "מדת לילה ביום" אנו מזכירים כדאמרינן "יוצר אור ובורא חושך", אלא, "מדת יום בלילה" — היכי משכחת לה בנוסח הברכה?**

מתרצת הגמרא: **אמר אביי:** שאומרים בתפילת ערבית **"גולל אור מפני חושך, וחושך מפני אור"**, ואור הוא הזכרת מדת יום בלילה.

עוד מבררת הגמרא: **ואידך, הברכה השניה שאומרים בשחר קודם קריאת שמע — מאי היא?**

מבארת הגמרא: **אמר רב יהודה, אמר שמואל: אהבה רבה.**

וכן אורי, הורה, ליה רבי אלעזר לרבי פדת בריה — אהבה רבה.

תניא נמי הכי: אין אומרים בבוקר אהבת עולם אלא אהבה רבה. (26)

שיצא בכרכות ק"ש של ערבית אפילו מבעוד יום.

וגם הרמב"ם והרשב"א כתבו [ראה י ב הערה 54] שאין להם קשר לזמן ק"ש, ובהכרח שאין עליהם דיני ק"ש וזמנה, ומצד עצמם אפשר לברכם בכל זמן, אך תקנו חכמים שיאמרו יחד עם ק"ש, ואפשר להקדימם מעט לפני הזמן ולקרא ק"ש בזמנה, וכן לאחר, וראה עוד בהערה 54.

ולגבי זמן פטוקי דזמרה, משמע מרש"י שאינו תלוי בזמן ק"ש, וראה תהלה לדוד [נח ב] שאפשר לאומרים גם קודם עלות השחר, ויתכן שזמנם כל היום, אך לשון רש"י ש"אומרים אותה גם קודם זמן קריאת שמע" ומשמע שלא אחריה [ודוחק לומר דהיינו רק ב"שתבח"].

24. ראה בפסחים [ג א] למה "חושך" אינם לשון נקיה. והגר"א ביאר, שמצינו בכמה מקומות

ש"חושך" מרמז לגלות, ואילו "נוגה" הוא סוף החושך ותחילת האור, ולכן עדיף להזכירו.

25. ראה רבינו יונה וריטב"א שהביאו כי כך טען מין אחד לפני רבי, והוכיח, שהרי לא נאמר "יוצר אור וחושך" ומשמע שהכוונה לשני יוצרים, וענה לו מסוף הפסוק "ה' צבאות שמו" שנסוב גם על בריאת האור וגם על בריאת החשך.

26. הרי"ף והרמב"ם גרסו בברייתא "אין אומרים אהבה רבה אלא אהבת עולם" והיינו כדעת רבנן [האמוראים] בסמוך שאומר "אהבת עולם" וכך פסקו להלכה. והרשב"א והטור הביאו שהגאונים הכריעו שבבוקר יאמר "אהבה רבה" ובערב "אהבת עולם" וכ"כ תוס' [ד"ה ורבנן] וביאר הפרישה [ס א] שלא תקנו להפך, כי סמכו על הכתוב [איכה ג כג] חדשים לבקרים רבה אמונתך, ולכן דוקא בבקר יאמר "רבה" אך

"ואהבת עולם אהבתוך על כן משכתוך
הסדר".⁽²⁹⁾

אמר רב יהודה, אמר שמואל: השכים
בבוקר⁽³⁰⁾ לשנות, ללמוד לפני התפילה, הרי
עד שלא קרא קריאת שמע עם ברכותיה –
צריך לברך ברכת התורה קודם שילמד.⁽³¹⁾

ורבנן אמרי [שאר האמוראים, נחלקו על
שמואל ורבי אלעזר,⁽²⁷⁾ וסברין שהנוסח
בפתיחת הברכה הוא "אהבת עולם" [ואין
מחלוקת אלא בתיבות הראשונות של
הברכה, אבל לכולי עלמא המשך נוסח
הברכה שוה]⁽²⁸⁾.

וכן הוא, הכתוב, אומר [ירמיה לא ב]

אם היפך יצא בדיעבד, מ"ב שם כ].

27. כך עולה מגירסת הרי"ף והרא"ש, וגם
לגירסתנו בהכרח שהכוונה לאמוראים, כי אילו
יש מחלוקת בברייתא, כיצד מוכיחים ממנה
שאומר "אהבה רבה".

אולם הגרא"מ הורביץ נקט כי כוונת
הברייתא שהמון העם אומרים "אהבה רבה"
והוא כל הנוסח שאומרים בבקר, כי בבקר
מבקשים על למודם ביום, וכשמסיימים ללמוד
בערב מודים על חלקם, אבל "רבנן", דהיינו,
תלמידי חכמים, שלומדים גם בלילה אומרים גם
בבקר "אהבת עולם" וכל נוסח הברכה של
הלילה, כי מודים גם על מה שלמדו בלילה
[ונקט שזה הטעם שמקילין להשמיט תפלת רבי
נחוניא בן הקנה, כי הבקשה וההודאה כלולות
בברכות אלו, ראה להלן כח ב הערה 31].

28. ראה טור פרישה [שם], אך לביאור הגרא"מ
הורביץ נחלקו בכל הברכה.

29. הגרא"מ הורביץ ביאר, כדרכו, שהראיה
מ"על כן משכתיו חסד", שהלומד תורה בלילה
ו"חוט של חסד משוך עליו ביום" [חגיגה יב ב]
הוא אהוב ב"אהבת עולם", ולכן נקבע נוסח זה
רק ל"רבנן".

30. משמע ש"יום" לגבי חיוב ברכת התורה
מתחיל מהבוקר, והלילה שאחריו הולך אחר

היום ולכן אינו מברך בו שוב, והיינו משום
שנאמר "והגית בו יומם ולילה" והקדים יום
ללילה. והפרישה [ס א] ביאר, שנאמרת ביום כי
בקומו משנתו ורוצה לעסוק בתורה מתפלל
שיאירו עיניו בה, ועוד שנזכר בה "ותולכנו
קוממיות לארצנו" ואין דרך יציאה בלילה.

ודעת ר"ת שגם אם ישן וקם ללמוד בלילה
אינו צריך לברך, כי נפטר כבר כמה שבריך
בשחרית, אינו מתחייב עד הבקר, והביאוהו
תוס' [ד"ה שכבר] ודחו דבריו. והרא"ש נקט
שגם שינת יום נחשבת הפסק, וחזור ומברך,
והב"י הכריע כי אע"פ שאין הלכה כר"ת בשינת
לילה, חוששין לדבריו בשינת יום, ומשמע שנקט
שרק שינת לילה נחשבת כהיחס דעת גמור, וראה
מ"ב שהמברך לא הפסיד..

והצ"ח דן אם לדעת ר"ת המברך לפני
עה"ש צריך לחזור ולברך ביום, וראה הערה 53.

31. בשו"ת הרשב"א [ח"ז תקמ] כתב שחיוב
ברכת התורה הוא רק לפנייה ולא לאחריה, כי
היא ברכת המצוות שאין מברכין אלא "עובר
לעשייתן" ולא אחריהם. והב"י [מז] כתב
שאפילו אם היו מברכין אחרי המצוות, לא יתכן
לברך אחר לימוד התורה כי מצוותה נמשכת כל
העת ואין קיומה מסתיים, ובמעדני יו"ט העיר
שיכול לברך כשפורש לישון [וראה להלן כא א
שדעת רבי יוחנן שמברך אחריהם, וביאר הלבוש
מז ה, שמברכין בבקר שתי ברכות, כדי שתהא
אחת מהן ככרכה אחרונה על הלימוד אתמול,

ואם רוצה ללמוד משקרא קריאת שמע, אין צריך לברך ברכת התורה, מפני שכבר נפטר

מחובתו על ידי אמירת ברכת אהבה רבה⁽³²⁾ לפני קריאת שמע.⁽³³⁾ לפי שיש בברכה זו

שלא התחייב בה אלא כשישן והסיח דעתו]. ובפשטות נחלקו אם יש חיוב ללמוד כל היום, או שידי חובתו יוצא בק"ש שחרית וערבית, ושאר היום הוא רשות ומקיים מצוה, כמבואר בר"ן נדרים [ח א] רדב"ז [ח"ג תטז] ושדי חמד [ו כלל ט]. אולם בקהילות יעקב [כב] ביאר, שאף אם אין מברכין ברכת המצוות אחר מצוה, צריך לטעם הב"י שאין לה הפסק, כי יש בה גם משום ברכת הנהנין, ואף שבסיום אכילה מברכין, על לימוד אין מברכין כי אין סיום ללימוד אלא באונס, וראה הערות 47—34.

32. רע"א [או"ח מז יב] נקט שגם בערבית יוצא ב"אהבת עולם", אף שאין אומר בה "ותן בלבנו וכו'". וכן מוכח מדברי רבינו יונה [א א בדפי הרי"ף ד"ה אלא], וכן פסק במ"ב [שם יג], ונפקא מינה למי שהיה אנוס, ומתפלל ערבית אחר עלות השחר, שנפטר בה מברכת התורה.

עוד כתב במ"ב [שם יד], שמשמעות הגמ' שאפילו לא כוון לפטור בה את ברכות התורה, יצא, וכביאור המאמר מרדכי ש"אהבה רבה" גופא היא ברכת התורה. אך בבה"ל [ד"ה פוטר] למד מדברי רבינו יונה שאם לא כוון לא יצא.

והביא שהפמ"ג [משב"ז נב א] נקט שיכול לכוון באהבה רבה שאינו רוצה לצאת בה, ובבה"ל [נב ד"ה ודע] העיר שאינו יכול לקבוע שתהא ברכת התורה כלפי ק"ש ולא כלפי לימוד, אלא שמכוון שתועיל רק לק"ש. ולכאורה תמוה, שהרי הט"ז [או"ח תעד] ופתחי תשובה [סח יב] הביאו שהאחרונים נחלקו אם מועילה כוונתו שברכתו תועיל רק למעשה מצוה אחד, ויברך על כל מעשה בפני עצמו, וראה ישועת דוד [ח"ד א].

ובאשר לשלמה [ג יג] חילק, שברכת התורה

על ק"ש היא על לימוד שונה מתלמוד תורה שחיובו מ"והגית" [ראה הערות 47 — 33], ולכן אף שיכול לכוון ב"אהבה רבה" שתועיל גם לתלמוד תורה, אם לא כוון, או שכוון שתועיל רק לק"ש, הרי אינו קובע שתועיל רק למעשה אחד ממעשי המצוה, אלא למצוה אחת משתי מצוות. ומאידך יתכן כי אף אם במצוה אחת יכול לקבוע שהברכה תועיל רק למעשה אחד שאין לו קשר עם השני, ועל כל מעשה חל חיוב ברכה נפרד, אך בלימוד תורה שחיוב הברכה על תחילת לימודו, הרי לא התחייב על כל חיבה בנפרד, וא"כ אינו יכול לכוון שלא לצאת.

33. בירושלמי מבואר כי אינה פוטר אלא אם למד לאלתר [מיד אחר התפלה]. וביאור תוס' [ד"ה שכבר], דהיינו, דוקא ב"אהבה רבה" שנתקנה לק"ש, ואינה נראית כברכה על לימוד התורה אלא בשונה מיד, אך ברכת "אשר בחר בנו" פוטר את כל היום, אפילו אם התחיל ללמוד רק אחר זמן, וגם אם למד והפסיק וחזר ללמוד אינו מברך [ע"פ צל"ח]. וראה פני יהושע שהחילוק רק לגבי הלומד ומפסיק, אך ודאי צריך לסמוך את הלימוד לברכה. והב"ח ביאר, שברכת התורה ודאי מברך לצורך לימוד, ולכן הפסוקים שאומר אחריה נחשבים כלימוד, אך באהבה רבה רק אם ילמד מיד אחר התפלה, יגלה שקרא ק"ש גם לצורך לימוד].

והרשב"א הביא שהראב"ד גרס בירושלמי "והוא שקרא לאלתר" והיינו שק"ש עצמה נחשבת כלימוד [וראה רבינו יונה להלן כא א וב"י מז, ושאגת אריה כ, כד, אם הקורא לשם מצוות ק"ש נחשב כתפלה או כלימוד] וכיון שקרא מועילה הברכה על לימוד כל היום, ונקט שלגירסתנו אין הברכה מועילה אלא ללימוד שלומד לאלתר, ולא ללימוד נוסף, אחר שפסק

מעין נוסח ברכות התורה: "ותן בלבנו ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך", מעין "והערב נא", ואילו "ותלמדם חוקי חיים" מעין "אשר בחר בנו וחיי עולם נטע בתוכנו".⁽³⁴⁾

אמר רב הונא: לפני לימוד מקרא — צריך לברך ברכת התורה, ואילו למדרש — אין

צריך לברך. כי לדעת רב הונא נתקנה ברכת התורה רק לתורה שבכתב.⁽³⁵⁾

ורבי אלעזר אמר: למקרא ולמדרש צריך לברך, ודוקא למדרש, מפני שהוא קרוב למקרא, כגון: מכילתא וספרא וספרי, שהם מדרשי המקראות.⁽³⁶⁾

מלימוד זה, שהרי ק"ש לימוד היא ובכל זאת אינה מועילה לפטור את כל היום.

ורבינו יונה ביאר, בירושלמי שאהבה רבה פוטרת רק אם קרא ק"ש וגם למד מיד אחר התפלה, וביאר מלא הרועים שבזה מגלה שכוון בעת הברכה גם לצורך הלימוד. ונמצא שאם למד והפסיק וחזר ללמוד אינו מברך, ולגבי זה אין חילוק בין הברכות (ובביאור דעת הרא"ש ראה ב"י וב"ח בהרחבה).

והטעם לחלק בין ברכת התורה לשאר מצוות שאם הפסיק בהם בין הברכה למעשה חוזר ומברך, כתב הב"י, שכל הברכות הם על מעשה מסוים שצריך לעשותו מיד כדי לגלות על מה נסובה הברכה, אך ת"ת מצוותה כל העת, אף שלומד אחר זמן, יתכן שבתחילה ברך ולמד. ועוד, שכל מעשה שאינו חייב בו כל זמן, ההפסק בין הברכה למעשה, נראה כנמלך שלא לעשותו כעת, ואין הברכה נסובה עליו, אך בת"ת חייב כל רגע, ואין צד שנמלך, וראה מג"א [מז ז] שנקט כביאור הב' שחסרון ההפסק מצד היסח הדעת, ואילו המ"ב [קמ ו] נקט כחילוק א' שאין לברכה על מה לחול.

34. פירוש רש"י ע"פ מחצית השקל [קלט יב]. ולכאורה רש"י נקט כשיטתו בסמוך, ש"לעסוק בדברי תורה" היא ברכה אחת עם "הערב נא". וכתב באגרות משה [או"ח ח"א כא] שיוצא בה אף שאין רמז לעיקר הברכה "אשר קדשנו במצוותיו וצונו", שהרי לרב המנונא אין אומר

אלא "אשר בחר בנו" אף שלא מזכיר "וצונו", וכן מבואר בערוך השלחן [מז טז]. אך ראה בהערה 45 שאף אם ברך "אשר בחר בנו" צריך לברך אח"כ "לעסוק".

ובשם החפץ חיים מובא שאמנם אינו יוצא אלא ידי חובת "הערב נא" ו"אשר בחר בנו", ועליו לומר "אשר קדשנו... וצונו לעסוק". וכן נקט בישיעת דוד [ח"ד א] שכוונת שמואל שאחר אהבה רבה מותר לקרא ק"ש, כי כבר יצא ידי חובת ברכת המצוות, ועדיין חייב בברכת התורה בתורת ברכת השבת [אך הב"ח [מז] נקט ש"אשר בחר בנו" היא ברכת השבת, ואילו "לעסוק" היא ברכת המצוות, וכדלהלן].

35. כך ביאר רבינו יונה, ובעמק ברכה [ברכת התורה א] העיר שאילו היא ברכת המצוות, הרי עיקר המצוה היא בלימוד תורה שבע"פ שממנה יוצאת הוראה. והוכיח מכך שהיא ברכה על התורה גופא, וכדלהלן [כא א] שתורה צריכה ברכה, ואינה על המצוה שבלימוד, ולכן גם נשים מברכות לפני הלימוד, אף שאינן מצוות עליו. וכמבואר במנחת חינוך [תל] ובחידושי הגרי"ז [ברכות יא טז בשם הגר"ח] ובחידושי רבי שמואל [פסחים, רשימות ז ב] וראה הערות 47 — 45 — 38 — 31.

36. בערוך השלחן [מז ח] דן אם צריך לברך על מדרש אגדה וקבלה, או רק על מדרש המפרש את דיני התורה, ובכף החיים [שם ג]

אבל למשנה, שהיא עיקר תורה שבעל פה — אין צריך לברך לפניה ברכת התורה, כי "דברי תורה" הם רק גוף המקראות שנאמרו מפי ה'.

ורבי יוחנן אמר: אף למשנה נמו צריך לברך כי תוכן הדברים שבה נאמרו מפי ה', אבל לתלמוד שהוא ביאור סברות וטעמי המשנה, ותרוצי משניות הסותרות זו את זו — אין צריך לברך.

ורבא אמר: אף לתלמוד צריך לברך כיון שהוא עיקר התורה, שממנו הוראה יוצאת.

וראיה לכך, דאמר רב חייא בר אשי: זימנין

סגיאין פעמים רבות, הוה קאימנא קמי דרב כדי לתנווי פירקין בספרא דבי רב. הוה מקדיב, וקא משי ידיה ונוטל ידיו, וברוך ברכת התורה, ורק לאחר מכן, מתני לן פרקין.⁽³⁷⁾

דנה הגמרא: מאי מברך? מהו הנוסח של ברכת התורה.

מבאר הגמרא: אמר רב יהודה, אמר שמואל: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו לעסוק בדברי תורה.⁽³⁸⁾

ורבי יוחנן מסיים בה הכי:⁽³⁹⁾ הערב נא ה'

הכריע לברך.

37. לכאורה תמוה, שהרי למדו "ספרא דבי רב" ומבואר להלן [יח ב] שהוא תורת כהנים, ולדעת רש"י [ד"ה מדרש] ספרא הוא בכלל מדרש, ושמא לכן נטל ידיו, ולא משום תלמוד, וכתבו הצ"ח ורש"ש שדן בטעמי הברייתות וביישוב הסתירות בהן, ונחשב כגמרא.

אכן, הרי"ף גרס את דברי רבא אחר כל השיטות, והיינו שהוסיף אחר כלם שאין הברכה רק על טעמי הדינים, אלא גם על מדרש מברך, ולכך הוכיח מרב חייא בר אשי, שמברך גם על מדרש, וראה מעדני יו"ט [ב].

[ובשו"ע נ א, כתב ש"המדרש כתלמוד", והיינו כגירסת הרי"ף, אך במ"ב מז ג, נקט שהוא בכלל מקרא, וכגירסתנו, וצ"ב].

38. רבינו יונה הביא שיש גורסים "על דברי תורה", ובמג"א [מז ג] כתב שזו נוסח ספרדים, ויתכן שנחלקו בגדר ברכת התורה, שאם היא ברכת המצוות צריך לומר "לעסוק" שמברך על מעשה המצוה, אך "על דברי תורה" היא ברכה על החפצא של תורה. [והנה הכותב דברי תורה,

לדעת השו"ע חייב בברכת התורה, והקשה הט"ז למה לא יפטר כמהרהר, והגר"א תמה למה מהרהר לא יתחייב בברכה על קיום מצוות "והגית". ויתכן, שהשו"ע נקט שהברכה "על דברי תורה" והרהור פטור כי אין בו חפצא של תורה, אך כאשר מעלה בכתב מתחייב. ואילו הגר"א פסק שהנוסח "לעסוק", ומעשה המצוה מתקיים בהרהור].

39. רבינו יונה הוכיח שאין כוונת רבי יוחנן ללמד ברכה אחרת של "הערב נא", אלא להוסיף על לשון ברכת "לעסוק", שהרי נקט ר"ת כי רק ברכה הסמוכה לברכה ארוכה אינה פותחת ב"ברוך", וכיון שאינו פותח ב"ברוך" את ברכת "הערב נא" שהיא סמוכה רק לברכה קצרה, בהכרח ששתיהן ברכה אחת הן, וכן נקט הרשב"א בכוונת רש"י [ד"ה ורבין] שממשיך "והערה נא" כדי לסיים בברוך, והעלה מכך הב"י שצריך לומר "והערב נא" עם וי"ו, כהמשך לברכת "לעסוק".

אך הרמב"ם [תפלה ז י] נקט שהיא ברכה בפני עצמה, וכן גרס הרי"ף "הערב נא" בלא וי"ו.

אלהנו את דברי תורתך בפינו ובפיפיות עמך בית ישראל, שיערכו עלינו לעסוק בהם מאהבה, (40) ונהיה אנחנו וצאצאינו, וצאצאי עמך בית ישראל, כלנו יודעי שמך, (41) ועופקי תורתך. ברוך אתה ה' המלמד תורה לעמו ישראל. (42)

ורב המנונא אמר: כך הוא נוסח ברכת התורה: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר בחר בנו מכל העמים, ונתן לנו את תורתו. ברוך אתה ה' נתן התורה. (43)

ומסיימת הגמרא: והא (44) דרב המנונא — מעולה שבברכות התורה היא, (45) לפי שיש בה הודאה למקום וקילוס לתורה ולישראל (46), הילכך לימרינהו לכולהו. (47)

תנן התם במסכת תמיד [ה א]: בעלות השחר, לאחר שסדרו הכהנים את אברי קרבן התמיד של שחר על גבי הכבש, ומלחום, ירדו ובאו להם ללשכת הגזית לקרות את שמע. ושם אמר להם הממונה, הוא סגן כהן

40. רש"י [ד"ה הערב] והט"ז [מז ה] הוסיף, "שתהיה התורה מתוקה עלינו, שנתעסק בה לשמה, ולא לכוונה אחרת חלילה".

41. כל התורה היא שמותיו של הקב"ה, לכן שייך כאן לשון "ידיעה" [הגר"א].

42. רבינו יונה הביא שיש חותמים גם ברכה זו ב"נותן התורה".

43. הט"ז [מז ה] ביאר, שתקנו לחתום בלשון הווה, להורות שנותן לנו את התורה תמיד בכל יום, כי ע"י שאנו עוסקים בה הוא ממציא לנו בה טעמים חדשים.

44. כך גירסת הרי"ף. וגירסתנו "אמר רב המנונא" תמוהה, שהרי לא מסתבר שישבח דברי עצמו, והרש"ש ביאר ע"פ תוס' בעירובין [סג א] ששני רב המנונא היו.

45. לטעם זה לכאורה מי שאמר תחילה "אשר בחר בנו", לא יאמר אח"כ "לעסוק בדברי תורה" כי כבר אמר את המעולה בברכות. אך המג"א [קלט יב] כתב שרק ברכת אהבה רבה פוטרת לגמרי מברכות התורה, אבל העולה לתורה וברך "אשר בחר בנו" נפטר רק מברכה זו, ומברך

אח"כ "לעסוק", וראה הערה 34.

והפני יהושע נקט שלא נחלקו, כי רב המנונא נקט את ברכת השבח על התורה, שאומרה בברכות השחר, ושמואל הוסיף שבהשכמה צריך לומר גם ברכת המצוות [ורבי יוחנן רק פירש את נוסח ברכת "לעסוק"] ולכן אומר את כולם. [ומגן גבורים ואפיקי מגינים הוכיחו שברכת התורה היא הודאה, מהמאירי [מגילה כא ב] שאין מברכין על מצוה שאינה מוגבלת].

והלבוש [מז ה] ביאר, ש"לעסוק" היא ברכת המצוות, אך "אשר בחר בנו" היא ברכת הנהנין, ובקהלות יעקב הוכיח כן מנוסח הברכה, שברכת המצוות נסובה על המעשה, ואילו ברכת "אשר בחר בנו" היא כברכת הנהנין שמודה על החפצא שנהנה ממנו [ואף שבאוכל, כגון מצה בידו, מקדים ברכת הנהנין למצוות — בתורה הסדר הפוך, כי אינה בידו].

46. כך פירש רש"י [ד"ה וזו], ורבינו יונה פירש ש"מזכיר שם שבח ישראל ושבח התורה". והוסיף, שפותרת ב"ברוך" אף שהיא סמוכה לחברתה, משום שדרך לאומרה בפני עצמה כשמברכין על התורה.

47. כתב רבינו יונה שכנגד ג' ברכות אלו,

גדול, לכהנים: "ברכו ברכה אחת" מברכות שלפני קריאת שמע. ולקמן יבואר איזו ברכה.

והם ברכו, וקראו עשרת הדברות, ופרשיות שמע, ויהיה אם שמע, ויאמר. אך לא היו מתפללין שמונה עשרה כי לא היה להם

פנאי. ולכן קראו קריאת שמע אף שעדיין לא הגיע זמנה לכתחילה, כי חששו שמא יטרדו בעבודה, ולא יהיה להם פנאי.⁽⁴⁸⁾

וברכו את העם [דהיינו, יחד עם העם]⁽⁴⁹⁾ ג' ברכות, ואלו הן: אמת ויציב, ועבודה,⁽⁵⁰⁾ וברכת כהנים — שברכו את העם.⁽⁵¹⁾

תקנו לומר בבקר ג' דברים. א. מקרא, פרשת הקרבנות, ועליה אומר "אשר בחר בנו" המעולה. ב. משנה, איזהו מקומן, ועליה אומר "הערב נא". ג. מדרש, ברייתא דרבי ישמעאל, ועליו אומר "לעסוק", והיינו לשיטת הרמב"ם ש"הערב נא" היא ברכה בפני עצמה.

אולם לפי ביאורו הנ"ל בדעת ר"ת, ש"לעסוק" ו"הערב נא" שתייהן ברכה אחת הן, נמצא שיש רק שתי ברכות, אחת כנגד תורה שבכתב, והשנייה כנגד תורה שבעל פה. ומסתבר שנקט כי ברכת התורה אינה ברכת המצוות, ולפיכך אף שמצוה אחת לכל אופני הלימוד, הרי הברכה שונה, כי אופן לימוד תורה שבע"פ הוא רק בהבנה, ועליו אומר "לעסוק", אך על תורה שבכתב שלומד בה עצם הדברים שניתנו כהלכה למשה מסיני, אומר "אשר בחר בנו".

48. וראה ביומא [לז ב] שכל אדם הקורא ק"ש עם אנשי משמר לא יצא, וביאר הב"ח כי אף שבדיעבד יוצא בק"ש מעה"ש, ואפילו שלא בשעת הדחק [שו"ע נח ד] היינו דוקא באקראי, אבל העושה כך בקביעות קנסוהו שלא יצא, ובמקום דחק, כאנשי משמר, לא גזרו אפילו שעושין בקביעות.

49. כך פירש רש"י, ותמה הרשב"א הרי עדיין לא הגיע זמנה, ואיך יקראוה העם. והרא"ש בתמיד נקט שהעם לא קראו ק"ש עם הכהנים, וכוונת רש"י שאמרו עמהם רק "אמת ויציב", ותמה למה יאמרו עמהם. וביאר הצ"ח שלא אמרו זאת בתורת ברכות ק"ש, אלא לצורך

התפלה בסופה "קומה בעזרת ישראל", או כדי לסמוך גאולה לתפלה שהרי מזכירין "עבודה" שהיא חלק מהתפלה. [ובתפארת ישראל ביאר, שהכהנים אומרים בנוסח של העם, שהרי העם לא יכולים לומר ברכת כהנים, וראה בסמוך].

50. נוסח הברכה: "רצה ה' אלוהינו עבודת עמך ישראל, ואשי ישראל ותפלתם תקבל ברצון, ברוך המקבל עבודת עמו ישראל ברצון". או נוסח אחר — "שאותך לבדך ביראה נעבוד" [ומנוסח זה משמע ש"אשי ישראל" נאמר עם "ותפלתם", ולא עם "והשב את העבודה" שהרי כבר הזכיר "ישראל", וראה טור קכא].

ודעת רש"י [ד"ה ועבודה] שאחר שעשו עבודתן במקדש, היו מברכין כן כדי שתתקבל, ואילו הרא"ש בתמיד נקט שברכו כך לפני ההקטרה. ותמה הראב"ד שם למה התפללו לפני ההקטרה שהיא אחר זריקה, והרי הזריקה היא עיקר והיה ראוי שיתפללו לפני שתתקבל לרצון. ויתכן שרש"י בא ליישב קושיא זו, ונקט שעל "עבודה", דהיינו, זריקה, שהיא מעשה מצוה, יכול להתפלל שתתקבל רק אחר שעשאה, אך ב"הקטרה" שייכת גם תפילה לפני [ו"אשי ישראל תקבל"] כי כל עניינה הוא קבלת הקרבן לרצון, וראה פתיחת ספר לפני תמיד.

51. בראש יוסף הבין מדברי רש"י [ד"ה וברכת] שהם נשאו כפיהם וברכו בתפלתם בלשכת הגזית. אך תוס' [ד"ה וברכת] הקשו שעדיין לא הגיע זמן נשיאת כפים, ולכן נקטו שברכו בלא נשיאת כפים, כמו שאומר הש"ץ

ובשבת, היו גם מוספין ברכה אחת למשמר היוצא, שיהא מברך את המשמר הנכנס, כי המשמרות מתחלפות ביום השבת.

דנה הגמרא: מאי "ברכה אחת" שאמר להם הממונה לברך? [והיינו איזו ברכה משתי הברכות שלפני קריאת שמע היו הכהנים מברכים?]

ויש מקום לדון בזה, כי הא דרבי אבא ורבי יופי בר אבא אקלעו להורא אתרא, בעו מנייהו: מאי מה היא אותה ברכה אחת שהיו הכהנים מברכים בבוקר במקדש? ולא הוה בידיהו תשובה. אתו שיילוהו לרב מתנה, וגם הוא לא הוה בידיה תשובה. אתו שיילוהו לרב יהודה. אמר להו: הכי אמר שמואל: ברכת אהבה רבה.

רבי זריקא, אמר רבי אמי, אמר רבי שמעון בן לקיש: ברכת יוצר אור אמרו הכהנים במקדש.

כי אתא רב יצחק בר יוסף מארץ ישראל לבבל אמר: הא דרב זריקא לאו בפירוש אתמר, שלא שמע מפי ריש לקיש בפירוש שברכה אחת שאמרו במקדש היא יוצר אור, אלא מכללא, מתוך דבריו של ריש לקיש – אתמר, הבין כן.

דאמר רבי זריקא, אמר רבי אמי, אמר רבי שמעון בן לקיש: זאת אומרת, ממה שאמר להם "ברכו ברכה אחת", משמע, כי ברכות קריאת שמע אין מעכבות זו את זו! שאם ברך ברכה אחת ולא ברך את השניה יצא ידי חובתו באותה הברכה האחת שברך, ואין אומרים שאין מועילה זו בלא זו.⁽⁵²⁾

ומכך הוכיח רבי זריקא שריש לקיש סובר כי הברכה האחת שברכו במקדש היתה יוצר אור. וכך דן רבי זריקא:

אי אמרת בשלמא כי את ברכת "יוצר אור"

כשאינן כהן. והגר"א ביאר, שאמרו "או"א ברכנו בברכה וכו'" וקראו הפסוקים וסיימו ב"שים שלום". אך הרשב"א נקט שאמרו רק את הפסוקים בפני עצמם.

והרמב"ם [תמידין ו ב] והראב"ד [תמיד לב ב] כתבו שאמרו רק "שים שלום" [והמאירי שם נקט שאמרו "שלום רב"] וביאר התוי"ט שנקראת "ברכת כהנים" כי בחזרת הש"ץ הכהנים נושאים כפיהם לפניו. והצל"ח הוכיח שאמרו רק שים שלום, שהרי ברכו יחד עם העם, וזר שנשא כפיו חייב מיתה.

52. הרא"ש הביא בשם רב האי גאון שניידון זה שייך רק בצבור, אך ביחיד ודאי אין ברכות מעכבות זו את זו, וכמו שהוכיח הירושלמי מהמשנה [יג ב, עיי"ש תוד"ה היה] שהקורא

להגיה וכוון לבו יצא, אף שלא ברך לפניו. והרשב"א הביא שמקצת הגאונים חלקו עליו שהרי המשנה לא חילקה בין יחיד לציבור. והב"ח תמה שאין הנידונים קשורים, שהרי כאן הנידון אם מעכבות זו את זו, ואילו בירושלמי ובמשנה להלן הנידון אם מעכבות את ק"ש. ובשאגת אריה [כו] ביאר, שהראיה ממה שאמרו שאם ברכות מעכבות זו את זו, מברך יוצר אור כשיגיע זמנה, ואילו אינן מעכבות את הק"ש, נמצא שאחר שקרא ק"ש עם ברכה אחת, אינו יכול להשלים את השניה, כי כבר אינו עובר לעשייתן, ובהכרח שהק"ש תלויה ועומדת עד שיברך ברכה שניה, ולכן נחשב כעובר לעשייתן. וכיון שמצינו להלן שאינן מעכבות את הק"ש, בהכרח שגם אינן מעכבות זו את זו, וראה פרי יצחק [א א] ואבי עזרי [אישות ג כג].

אמרו הכהנים, ולא "אהבה רבה",⁽⁵³⁾ אם כן ברור שאמרוהו כשהגיע זמנה בבוקר,⁽⁵⁴⁾ ואם כן היינו דקאמר ריש לקיש "זאת אומרת ברכות אין מעכבות זו את זו", דהרי ברכו רק ברכה אחת, ואחר כך ודאי לא קא אמרי הכהנים אהבה רבה, כי אין להם פנאי.

יב-א אלא, אי אמרת "אהבה רבה" הוה אמרי — מאי דייק ריש לקיש "זאת אומרת ברכות אין מעכבות זו את זו?" כיצד הגיע ריש לקיש למסקנה זו? והרי כיון שזמנה של ברכת אהבה רבה הוא אפילו בלילה, יתכן שאמרוהו הכהנים עוד לפני עלות השחר.

ואם כן, דילמא האי דלא אמרי אז, סמוך לקריאת שמע, גם את ברכת יוצר אור, הוא משום דעדיין לא מטא הגיע זמן ברכת יוצר אור [שאינו לאומרה קודם זמן שיכול להכיר

בין תכלת ללבן⁽¹⁾. ואת קריאת שמע עצמה היו קוראים טרם זמנה לכתחילה, ואין יוצאים בה ידי חובת קריאת שמע של כל אדם].

ואמנם לאחר מכן, כי מטא זמן ברכת יוצר אור — הוי אמרי גם אותה! וכיון שאמרו את שתיהן, שוב אין להוכיח מכאן שאין ברכות מעכבות זו את זו.

שואלת הגמרא: ואי מכללא הבין רבי זריקא מדברי ריש לקיש שברכה אחת שהיו אומרים הכהנים בבית המקדש היתה יוצר אור — מאי החסרון בהוכחה זו, עד שראה רבי יצחק בר יוסף צורך לציין זאת.

מבאר הגמרא: דאי מכללא, רבי יצחק רצה להעיר שאין ההוכחה של רבי זריקא

בלילה, והרי לעיל [ד"ה יוצר] כתב שזמנם תלוי בק"ש. וכבר ביארנו [בהערה 23] כי מצד דיני הברכות לא נקבע להם זמן, אלא שתקנו חכמים לאמרם בסמוך לק"ש, אך אינם תלויות בזמן ק"ש, ורק ברכת יוצר אור תלויה בזמן היום בשעה שיש אור.

1. השו"ע [נח ג] כתב שבשעת הדחק יכול לאומרה מעלות השחר, וכתב מג"א [שם ה] דהיינו רק משיכיר בין תכלת ללבן, והיינו שהרי בתמיד ברכו אחר שהאיר המזרח, ובכך גופא דנה הגמרא, אם היו אומרים רק יוצר אור והקדימו לאומרה בעלות השחר עם ק"ש, אף שלא הגיע זמנה. או שלא הקדימו אלא את ק"ש שהיא מהתורה ולא היה להם פנאי אח"כ, אך יוצר אור לא אמרו כי עדיין לא הגיע זמן ק"ש שהוא רק משיכיר את חברו ברחוק ד' אמות, וראה במסקנא.

53. הצ"ח הקשה אם לא אמרו "אהבה רבה" איך קראו עשרת הדברות וק"ש, והרי לדעת ר"ת חיוב ברכת התורה מתחיל רק בעלות השחר, ואז היו עסוקים כבר בתמיד ולא יכלו לברך [ודחק שברכו אחר עה"ש לפני שהאיר המזרח, אך במשכנות יעקב סג הוכיח מכאן שמה"ת החיוב בברכת התורה רק בציבור, ולכן אנשי משמר לא ברכו], וכבר דנו האחרונים אם ברכה בשעת פטור מועילה לפטור לכשיתחייב, ובהר צבי [או"ח ח"א מא] נקט שבברכת התורה תועיל, כי כל הזמן חייב במצוה, ופטור רק על מברכה.

54. רש"י [ד"ה אי אמרת] ביאר, שאם ברכו "יוצר אור" בהכרח כבר הגיע זמנה, וכבר יכלו לברך "אהבה רבה" שזמנה גם בלילה, וכיון שלא ברכוה בהכרח שאינן מעכבות זו את זו. והביאור הלכה [נח ד"ה זמן] תמה, איך נקט רש"י שזמן ברכת אהבה רבה מתחיל כבר